

maddî sıkıntıdan kurtulup rahata kavuştu (Yahyâ b. Ali'yi övdüğü bir şiiri için bk. Feth b. Hâkân el-Kaysî, *Ķalâ'idü'l-İkÿân*, III-IV, 927; İbn Hallikân, VI, 203-204; Makkarî, IV, 240). Bazı şiirlerinde dile getirdiği üzere mâruz kaldığı sıkıntı ve ilgisizlikten dolayı Şam ve Irak'a gitmeyi düşünen İbn Bakî, Selâ'da itibar görünce orada yerleşmiş olmalıdır. Daha sonra tekrar Endülüs'e dönerek Gırnata yakınlarındaki Vâdiâş'ta hayatını sürdürdü ve bu şehirde vefat etti. İbnü'z-Zübeyr 540 (1145) yılında Vâdiâş'ta öldüğünü yazar; İbn Hallikân ve Yâkût yer adı belirtmeden aynı tarihi kaydederken İbnü'l-Ebbâr vefat tarihini 545 (1150) olarak verir.

Feth b. Hâkân el-Kaysî onun hem nesir hem şiirde usta sayıldığını, nitelikli ve güzel eserler verdiğini, ancak gerekli alâkayı görmediğini, Yahyâ b. Ali sayesinde rahata kavuşuncaya kadar dağ-çöl demeden dolaşıp durduğunu belirtir (*Maṭmaḥu'l-enfûs*, s. 408). İbnü'z-Zübeyr de onun güçlü bir edip olduğunu ve çeşitli türlerde çok sayıda şiir yazdığını kaydeder. M. Mecîd es-Saîd, İbn Bakî'nin kaynaklarda yer alan (meselâ bk. İbn Bessâm eş-Şenterîni, II/2, s. 616-636; Feth b. Hâkân el-Kaysî, *Ķalâ'idü'l-İkÿân*, III-IV, 922-927; Makkarî, IV, 237-241) 324 beyitten ibaret 45 parça şiirini önce bir makalesinde derlemiş (bk. bibl.), ardından *Dîvânü İbn Bakî el-Endelüsî* adıyla yayımlamıştır (Dimaşk 1997). Filistinli şair İntisâr Hıdr ed-Dennân da İbn Bakî'nin şiirlerini aynı adla bir araya getirmiştir (Beyrut 2012). Ancak Osman b. Bişrûn el-Mehdevî'nin (ö. 561/1166) *el-Muḥtâr fi'n-naẓm ve'n-negr li-efâḍili ehli'l-âşr* adlı eserinde -biraz abartılı görünmekle birlikte- onun 3000 müveşşahı ve bir o kadar kaside ve kıtası bulunduğunu yazması göz önüne alındığında şiirlerinden çok azının günümüze ulaştığı anlaşılır (M. Mecîd es-Saîd, *el-Mevrid*, VII/1 [1398/1978], s. 127). Esasen müveşşah türünde maharetini ortaya koyan İbn Bakî'nin bugüne ulaşan medih, gazel, hamriyyât, tabiat tasviri, şikâyet ve hicivleri büyük bir şair olduğunu ortaya koymaktadır. İbn Bakî ve arkadaşı A'mâ et-Tütîl kendi zamanlarında müveşşahın en önde gelen iki temsilcisi olup özellikle bu türün gazel formunda tanınmışlar, bazan birinin şiirleri diğere nisbet edilmiştir. İbn Bakî'nin övdüğü kişiler arasında Vezir Ebû Muhammed İbn Mes'ade, Vezir Ebû'l-Hüseyn İbn Sirâc, tabip Ebû'l-Alâ İbn Zühr, Benî Aşere ailesinden Yahyâ b. Ali ve Yûsuf b. Ali yer alır.

Şiirlerinin bir kısmı Endülüs edebiyatına dair eserlerde (bk. bibl.) başta İspanyolca olmak üzere bazı Batı dillerine çevrilmiş ve daha çok İspanyol araştırmacılarının çalışmalarına konu teşkil etmiştir (meselâ bk. Emilio García Gómez, "Muwassaha de İbn Baqî de Córdoba: Ma laday sbrun mu'inu, con jarya romance", *Al-Andalus*, XIX/1, Madrid 1954, s. 43-52; Manuela Cortés García, "Un ramillete de cancioncillas andalusíes: Ibn Baqî e Ibn Zaydûn", *Al-Andalus Magreb*, IV, Cadiz 1996, s. 27-38). Salâh Muhammed Cerrâr, Ürdün Üniversitesi Edebiyat Fakültesi'nde *Yahyâ b. Baqî: Ḥayâtühü ve âdâbüh* (1978), Adnân Muhammed Âlû Tu'me, Kahire Üniversitesi Dârü'lülûm Fakültesi'nde *Fî Müveşşehâti İbn Baqî et-Tuleytîli ve ḥaşâ'işühe'l-fenniyye* (1976) adıyla yüksek lisans tezi hazırlamış, ikinci çalışma basılmıştır (Bağdat 1399/1979).

BİBLİYOGRAFYA :

Feth b. Hâkân el-Kaysî, *Maṭmaḥu'l-enfûs ve mesraḥu't-te'ennûs fi mûlaḥi ehli'l-Endelûs* (nşr. M. Ali Şevâbîke), Beyrut 1403/1983, s. 407-408; a.mlf., *Ķalâ'idü'l-İkÿân* (nşr. Hüseyin Yûsuf Haryûş), Zerkâ 1409/1989, III-IV, 919-927; İbn Bessâm eş-Şenterîni, *eż-Zahire*, II/2, s. 615-636; Silefî, *Mu'cemü's-sefer* (nşr. Abdullah Ömer el-Bârûdî), Beyrut 1414/1993, s. 151-152; İbn Senâülmülk, *Dârü't-ṭrâz fi 'amelî'l-müveşşahât* (nşr. Cevdet er-Rikâbî), Dimaşk 1400/1980, bk. İndeks; Yâkût, *Mu'cemü'l-üdeba'*, XX, 21-25; İbnü'l-Ebbâr, *et-Tekmilê* (nşr. F. Codera), Madrid 1887, II, 722; İbn Hallikân, *Vefeyât*, VI, 202-205; İbn Saîd el-Mağribî, *el-Muğrib*, II, 19-21, 25, 456; a.mlf., *Râyâtü'l-mübertizin ve ğâyâtü'l-mümeyyizin* (nşr. M. Ridvân ed-Dâye), Dimaşk 1987, s. 136-138; İbnü'z-Zübeyr es-Sekafî, *Şilatü's-Şıla* (nşr. E. Lévi-Provençal), Rabat 1937, s. 174; Sa-fedî, *Teuşiḥu't-teuşiḥ* (nşr. Elbîr Habîb Mutlak), Beyrut 1966, s. 212; İbn Haldûn, *Muḥaddime* (nşr. Dervîş el-Cüveydî), Beyrut 1415/1995, s. 594-596; Makkarî, *Neḥḥu't-ṭib*, I, 471-472, 584; III, 404; IV, 13, 236-241; VII, 6-7; ayrıca bk. İndeks; Don Emilio García Gómez, *Un Eclipse de la poesia en Sevilla: La época almorávide*, Madrid 1945, s. 28, 34, 37, 42, 43, 45, 46, 51, 56, 57, 60, 61, 63, 74, 77; A. R. Nykl, *Hispano-Arabie Poetry*, Baltimore 1946, s. 241-244; S. M. Stern, *Hispano-Arabie Strophic Poetry* (ed. L. P. Harvey), Oxford 1974, s. 33-34, 36, 37, 66, 101-103, 173, 175-179, 183, ayrıca bk. İndeks; Abdülazîz Atîk, *el-Edebü'l-ʿArabi fi'l-Endelûs*, Beyrut 1976, s. 344, 352, 366-370; İhsan Abbas, *Târîḥu'l-edebi'l-Endelüsî*, Beyrut 1985, s. 219, 233-234, 243, ayrıca bk. İndeks; M. Mecîd es-Saîd, *eş-Şifr fi 'ahdî'l-Murâbiṭîn ve'l-Muwaḥḥidîn bi'l-Endelûs*, Beyrut 1985, s. 225-227, 418, 420; a.mlf., "İbn Baqî el-Ḳurtûbî: Ḥayâtühü ve şîruḥ", *el-Mevrid*, VII/1, Bağdad 1398/1978, s. 125-152; H. Pérès, *eş-Şifrü'l-Endelüsî fi 'aşri't-Tavâ'if* (trc. Tâhir Ahmed el-Mekkî), Kahire 1408/1988, s. 71, 128, 301, 343, 353; H. Heijkoop - O. Zwartjes, *Muwaşşah, Zajal, Kharija: Bibliography of Strophic Poetry and Music from al-Andalus and Their Influence in East and West*, Leiden 2004, s.

68-69, 109, 121, 145-146, 217, 264, 301, 324; F. de la Granja, "İbn Baqî", *EP* (İng.), III, 729-730; M. Ahmed Müsevî Âlû Tu'me, "İbn Baqî", *DMBİ*, III, 128-130; M. Cortés García, "İbn Baqî, Abû Bakr", *Enciclopedia de al-Andalus*, Granada 2002, I, 568-570; Tefvîk Karîra, "İbn Baqî el-Ḳurtûbî", *Mv.AC*, III, 700-703.

AHMET ÖZEL

İBN BASSÂL

(ابن بصال)

Ebû Abdillâh Muhammed b. İbrâhîm
b. Bassâl et-Tuleytîli el-Endelüsî
(V./XI. yüzyıl)

Endüslü ziraat âlimi.

Doğum ve ölüm tarihleri hakkında bilgi yoktur. İbn Bassâl lakabı Arapça "basal" (soğan) yahut İspanyolca "bazo / baso" ile (gri renk) ilişkilendirilir (Colin, II, 901; *Enciclopedia de al-Andalus*, I, 590; *Mv.AC*, III, 517). Tuleytula'da (Toledo) yaşadığı, Zünnûnîler'in ikinci hükümdarı Yahyâ b. İsmâil el-Me'mûn'un (1043-1075) sarayında hizmet gördüğü ve onun için *Dîvânü'l-filâḥa* adlı kitabını yazdığı bilinmektedir. Tago nehri kenarında Me'mûn'a ait meşhur botanik bahçesini (bustânü'n-nâûre / cennetü'l-Me'mûn) yöneten tıp ve botanik bilgini İbn Vâfid'in arkadaşı olup kendisi de bu bahçede çalıştı. Bazı kaynaklarda hakkında kullanılan "Hâc" lakabından da anlaşıldığı üzere hacca giden İbn Bassâl seyahati sırasında Sicilya, İskenderiye ve Suriye'ye uğradı, pamuk ve kına gibi çeşitli bitki tohumlarıyla bitki ve ziraat konusunda elde ettiği değerli mâlûmatla Endülüs'e döndü.

İbn Bassâl, Tuleytula'nın VI. Alfonso'nun eline geçmesinin (478/1085) ardından İşbiliye'ye (Sevilla) giderek oranın hâkimi İbn Abbâd el-Mu'temid-Alellah'ın hizmetine girdi. Abbâdîler'in başşehirli İşbiliye bu sırada, nisbeten siyasî istikrarın da sağladığı ekonomik gelişme yanında verimli toprakları sayesinde önemli bir tarım merkezi haline gelmiş, böylece İbn Bassâl de ziraat konusunda ilmî araştırmalar için uygun bir zemin bulmuştu. Me'mûn'un Tuleytula'daki bahçesine benzer şekilde Mu'temid için bir kraliyet bahçesi (büstânü / hâitü's-sultân) düzenleyen İbn Bassâl, İbn Vâfid'in talebesi Tuleytulalı Ebû'l-Hasan İbn Lûnkû ve İbn Haccâc el-İşbilî gibi ziraat âlimleriyle tanışıp birlikte çalıştı. Onun ve çağdaşı âlimlerin zirai alanda ortaya koyduğu ilmî mesai, sonraki asırlarda Endülüs'ün ve İslâm dünyasının diğer bölgelerinde de etkisini sürdürdü. Endülüs bu dönemde doğudan getirilen tohumlar üzerinde denemelerin yapıldığı,

çeşitli bitki türlerinin ziraî ve tıbbî özellikleriyle ilgili araştırmaların gerçekleştirildiği bir laboratuvar haline geldi. Ziraat alanındaki bu faaliyetin ve gelişmenin bir sonucu olarak birçoğu İbn Bassâl'in *Dîvânü'l-filâha*'sına atıflarda bulunan, onun tarım alanındaki seçkin mevkiini itiraf eden, teori ve pratiğe dair birçok eser kaleme alındı. Bunlardan biri, İbn Bassâl'in bir talebesinin telif ettiği *‘Umdetü't-ṭabîb fi ma'rifeti'n-nebât li-küllî lebîb'*dir. Bugüne ulaşan iki nüshasında da mukaddime ve müellif adı bulunmayan bu eser önce M. Asin Palacios tarafından incelenerek eski İspanyolca terimleri Arapça metin ve İspanyolca tercümeleleriyle birlikte müellifi meçhul olarak neşredilmiş, daha sonra Muhammed Arabî el-Hattâbî yaptığı bazı araştırmalar sonucu eserin tamamını Ebû'l-Hayr el-İşbîlî'ye nisbet ederek yayımlamıştır (bk. bibl.). Çağdaş Muhammed b. Mâlik et-Tıgnerî de *Zehrü'l-bustân ve nüzhetü'l-ezhân* adlı eserinde İbn Bassâl'in nar ziraatı konusundaki tecrübelerini, incir ağacının her mevsimde dikilebileceği ve cevizin tohum şeklinde ekilebileceğine dair görüşlerini, ayrıca hastalıklı ağaçları keserek yaktığını ve köklerinden yeni filizler çıkmasını sağladığını kaydeder. Yine çağdaşları İbn Haccâc el-İşbîlî'nin *el-Muḫni' fi'l-filâha* ve özellikle İbnü'l-Avvâm'ın *el-Filâha*'sında İbn Bassâl'e 273 yerde atıfta bulunduğu görülür. İbnü'l-Avvâm'ın yaptığı yüzlerce nakilden bazılarının İbn Bassâl'in bugün elde mevcut muhtasar kitabında bulunmamasından onun kitabın aslını gördüğü anlaşılmaktadır. Daha sonra Meriyeli (Almeria) İbn Liyûn et-Tücbî (ö. 750/1349), *Kitâbü İbdâ'i'l-melâha ve inhâ'i'r-recâha fi uşûli şınâ'ati'l-filâha* adlı manzumesinde onun eserinden faydalandı. Yemen'de Resûliler Hükümdarı el-Melikü'l-Efdal Abbas er-Resûlî de *Buğyetü'l-fellâhîn fi'l-eşcâri'l-müşmire ve'r-reyâhîn* adlı kitabında İbn Bassâl'in eserinin tam bir nüshasını kullanmıştır (Vernet – Samso, I, 373).

İbn Bassâl'i üne kavuşturan *Dîvânü'l-filâha* (*Kitâbü'l-Filâha*) onun Tuleytula sarayındaki çalışmalarının bir ürünü olup günümüze sadece kendisinin yaptığı *el-Ḳaşd ve'l-beyân* adlı muhtasar nüshası ulaşmıştır. Takdim edildiği hükümdarın vefatı göz önüne alınca eserin 467 (1075) yılından önce kaleme alındığı anlaşılar. Eser su türleri ve bitkilere olan etkileri; topraklar, çeşitleri ve özellikleri; gübre türleri; yer seçimi ve yerin ekime hazırlanması; meyve fidanları dikimi ve

bakımı; dikim şekilleri; budama; aşılama; bazı aşılama türleri ve incelikleri; nohut, mercimek, pirinç vb. tahıl ekimi; baharatlar; salatalık, karpuz, patlıcan vb. sebzeler; soğan, sarmısak vb. yeşillikler; lahana, ispanak gibi sebzeler; gül, fesleğen, zambak vb. çiçekler; ziraat ehli için gerekli olan suları tanıma, taze meyveyi saklama, kuru meyveler vb. hakkında genel bilgilere dair on altı bölümden (bab) meydana gelir. Eserde İslâm öncesine ve İslâmî döneme ait herhangi bir kaynağa atıfta bulunulmaması muhtevanın tamamen İbn Bassâl'in tecrübelerine dayandığı şeklinde değerlendirilmekte, ziraî uygulamalarda yabancı madde kullanımına yer verilmemesi de dönemindeki diğer eserlerden farklı bir özelliği olarak belirtilmektedir (Colin, II, 901; Sanchez, "Agriculture in Muslim Spain", s. 990). İbn Bassâl eserinde tıp, eczacılık, astroloji, edebiyat, sihir gibi ziraatla ilgisi olmayan konulara yer vermemesi bakımından da diğer birçok müelliften ayrılır (Âdil M. Ali, s. 205). *Dîvânü'l-filâha*'nın önemli bir yanı da o günün şartlarına göre müellifin bir yerde su bulunup bulunmadığına, suyun miktarı ve tadına, kuyu yeri seçimine ve kuyu kazmaya, damlatma yoluyla sulamaya dair verdiği bilgilerdir. Eserin sekizinci bölümünde yedi ayrı bölgede (iklim) yetişen farklı ağaçlardan söz edilmesi, buna bağlı olarak toprakları sulak, yağlı, yumuşak ve yapışkan gibi gruplara ayırarak yapılan orijinal sınıflandırma da dikkat çekmektedir (İbn Bassâl'in aşılama konusunda görüş ve uygulamaları için bk. Sanchez, "Los sistemas de injerto", s. 41-63).

Batı'da tarım ve botanik biliminin gelişmesinde önemli etkileri olan ve XIII. yüzyılda Kastilyaca'ya tercüme edilen eserin muhtasarı (nşr. José Maria Millás Vallicrosa, "La traducción castellana del Tratado de Agricultura de Ibn Bassal", *Al-Andalus*, XIII [Madrid 1948], s. 347-430), Fas Eğitim ve Kültür Bakanlığı genel sekreteri Muhammed Azîmân'da bulunan nüshasına dayanılarak Azîmân ve Barcelona Üniversitesi öğretim üyesi José Maria Millás Vallicrosa tarafından İspanyolca tercümesiyle birlikte neşredilmiş (Titvân 1955), Expiracion Garcia Sanchez ve J. Esteban Hernandez Bermejo da bir incelemeyle birlikte bu neşrin tıpkıbasımını gerçekleştirmiştir (*El libro de la agricultura*, Granada 1995). Millás Vallicrosa, eserin son beş bölümünü bir makalesinde incelemiştir ("Los cinco ultimos capitulos de la obra agronomica de Ibn Bassal", *Tamuda*, I [Tetuan 1953], s. 47-58), ayrıca İbn Vâfid ve İbn Bassâl'in

eserlerinin Paris Bibliothèque Nationale'de yeni tesbit olunan nüshalarını tanıtmıştır ("Nuevos textos manuscritos de las obras geponicas de Ibn Wâfid e Ibn Basal", *Tamuda*, II [1954], s. 339-344; eserin yazma nüshaları için bk. Sâlihiyye – Fulayh, s. 42-45).

BİBLİYOGRAFYA :

İbn Bassâl, *Kitâbü'l-Filâha* (nşr. J. M. Millás Vallicrosa – Muhammed Azîmân), Titvân 1955, neşredenlerin girişi, s. 11-38; Ebû'l-Hayr el-İşbîlî, *‘Umdetü't-ṭabîb fi ma'rifeti'n-nebât* (nşr. Muhammed el-Arabî el-Hattâbî), Rabat 1410/1990, neşredenlerin girişi, I, 13 vd.; ayrıca bk. İndeks; İbnü'l-Avvâm, *el-Filâhatü'l-Endelüsiyye* (nşr. Enver Ebû Süveyyim v.dğr.), Amman 1433/2012, VII, 137-138; İbn Saîd el-Mağribî, *el-Muğrib*, II, 9; İbn Liyûn, *İhtîşârât min Kitâbi'l-Filâha* (nşr. Ahmed et-Tâhirî), Dârülbeyzâ 1422/2001, neşredenlerin girişi, s. 18-20, ayrıca bk. İndeks; Makkarî, *Nefhu't-ṭib*, III, 151; M. Asin Palacios, *Glosario de Voces Romances: Registradas por un Botánico Anónimo Hispano-Musulmán (Siglos XI-XII)*, Madrid-Granada 1943, s. IX-XVI; A. M. Watson, *Agricultural Innovation in the Early Islamic World*, Cambridge 1985, s. 40, 62, 71, 119, 187; M. İsa Sâlihiyye – Abdullah Fulayh, *Fihrisü maḥtûṭâti'l-filâha: en-Nebât- el-miyâh ve'r-rey*, Küveyt 1408/1988, s. 42-45; Beşîr Atıyye Atıyye, "el-Kitâbâtü'l-‘Arabıyyetü'l-ḳadîme fi'l-filâha", *İshâmâtü'l-‘Arab fi ‘ilmi'n-nebât*, Küveyt 1408/1988, s. 10, 37-38; Ferid Cuhâ, "et-Türâşü'l-‘Arabıyyü'l-Endelüsî fi meydâni 'ilmi'n-nebât", a.e., s. 363, 367, 380; Abdüllatif Ubeyd, "el-Medresetü'l-filâhiyye bi'l-Endelüs fi'l-ḳarneyni'l-hâmis ve's-sâdis li'l-hıcre", a.e., s. 406-407, 408, 415-416, 423; E. Garcia Sanchez, "Agriculture in Muslim Spain", *The Legacy of Muslim Spain* (ed. Salma Khadra Jayyusi), Leiden 1992, s. 990, 991, 992, 997; a.mlf., "Los sistemas de injerto en la agronomia andalusí", *Manuscrits: Revista d'història moderna*, XXXI, Barcelona 2013, s. 41-63; a.mlf. – J. M. Carabaza Bravo, "Estado actual y perspectivas de los estudios sobre agronomia andalusí", *El saber el Al-Andalus: Textos y estudios III* (ed. Fátima Roldán Castro – I. Hervás Jávega), Sevilla 2001, s. 104, 105-106, 111, 112-113; M. Emîn Ferşüh, *Meusû'atü 'abâḳirati'l-İslâm fi'l-felek ve'l-‘ulümi'l-baḳriyye ve 'ilmi'n-nebât ve 'ilmi'l-mikânükâ*, Beyrut 1995, V, 165-171; Ahmed et-Tâhirî, *eṭ-Ṭib ve'l-filâha fi'l-Endelüs beyne'l-ḳikme ve'l-tecrib*, Dârülbeyzâ 1997, s. 18, 21, 87-88, 91, 94, 111; J. Vernet – J. Samso, "Teṭavvürâtü'l-‘ilmi'l-‘Arabî fi'l-Endelüs", *Meusû'atü târihi'l-‘ulümi'l-‘Arabıyye* (nşr. Rüşdî Râşid), Beyrut 1997, I, 373, 383, 384; Mohammed Faiz, "Horticultural Changes and Political Upheavals in Middle-Age Andalusia", *Botanical Progress, Horticultural Innovation and Cultural Changes* (ed. M. Conan – W. John Kress), Washington 2007, s. 115-116; Á. C. López Y López, "İbn Bassâl, Abû 'Abd Allâh", *Biblioteca de al-Andalus*, Almeria 2009, II, 565-573; Münire Abdurrahman Âmir er-Rumeyh, *el-Hayâtü'l-iktisâdiyye ve'l-ictimâ'iyye ve's-seḳâfiyye fi iklimi İsbiliyye fi'l-Endelüs*, Demmâm 1432/2011, s. 132-137, 753-754; J. M. Millás Vallicrosa, "Sobre bibliographia agronomica hispanoarabe", *al-Andalus*, XIX, Madrid 1954, s. 129-130, 132, 135, 139, 141; a.mlf.,

"La tradicion de la ciencia geoponica hispano-arabe", *Archives internationales d'histoire des sciences*, VIII, Wiesbaden 1955, s. 121-122; G. Sarton, "Ibn Bassâl, Libro de Agricultura (Book Review)", *ISIS*, XLVII/1 (1956), s. 74-77; Cevâd Ali, "Kitâbü'l-Filâha", *MMlir.*, VI (1379/1959), s. 565-569; S. M. Imamuddin, "al-Filâhah (Farming in Muslim Spain)", *IS*, I (1962), s. 55-56, 58, 59, 69, 74, 76; Ca'fer el-Hayyât, "İbn Başşâl râ'idü'l-fenni'z-zirâ'iyyi'l-hadîş fi'l-Endelûs", *MMlir.*, XV (1387/1967), s. 214-227; Âdil M. Ali, "'İlmü'z-zirâ'a min hilâli Kitâbi'l-Filâha li'bn Başşâl", *el-Mevrid*, IV/6, Bağdad 1398/1977, s. 203-207; Karl W. Butzer, "The Islamic Tradition of Agroecology: Crosscultural Experience, Ideas and Innovations", *Ecumene*, I/1, London 1994, s. 24-25; Mustafa Abdülkâdir Guneymât, "Te'sîru 'ilmi'l-fıkh fi'l-bahş ve't-te'lifi'l-filâhi 'inde'l-Endelüsiyyîn", *Dirâsât*, XXXIII/1, Amman 2006, s. 22-24, 26, 28, 29; G. S. Colin, "Filâha", *EP* (İng.), II, 901; Ebü'l-Hasan Diyânet, "İbn Başşâl", *DMBİ*, III, 116-117; Cum'a Şeyha, "İbn Başşâl, Muhammed b. İbrâhîm", *Mv.AU*, III, 517-519.

AHMET ÖZEL

İBN BERRÎ et-TÂZÎ

(ابن بزي التازي)

Ebü'l-Hasen Ali b. Muhammed
b. Ali (b. Muhammed) b. Hüseyin
er-Ribâtî et-Tâzî el-Mağribî
(ö. 731/1331)

Faşlı

kıraat ve Arap dili edebiyatı âlimi.

660 (1262) yılında başşehir Fas'ın kuzeydoğusunda yer alan Tâze (Ribâtu Tâze) şehrinde doğdu. Buraya nisbetle Ribâtî ve Tâzî nisbeleriyle tanınır. Bazı kaynaklarda Ribâtî nisbesi Tâze civarında (ribz / erbâz) konaklamış bir kabileye mensup olduğundan Erbâzu Tâze'ye nisbetle Erbâzî / Ribâzî şeklinde de zikredilir. Ailesinin Kureysî'le ilgisi bulunan Tüsûl (Tesûl) kabilesine mensup olduğu ve kendisi doğmadan önce Tâze'ye gelip yerleştiği ifade edilir. Bu sebeple İbn Berrî et-Tüsûlî nisbesiyle de anılır. Ayrıca ailenin Tâze'nin Berberî kabilelerinden Benî Linet'e mensup bulunduğu belirtilir (Hifnâvî, II, 12).

İlk bilgilerini babasından alan İbn Berrî, Merînî Devleti'nin kurulma, yükselme devrelerine yetişti. Endülüs âlimlerinin Kuzeybatı Afrika'ya göçüyle meydana gelen ilmi birikimden faydalandı. Aralarında hocası İbn Hamdûn eş-Şerîşî'nin de bulunduğu âlimler ve kıraat üstatları, Endülüs şehirlerinin birer birer hıristiyan krallıklarının eline geçmesi yüzünden göç ederek Tâze'ye yerleşti. Böyle bir ortamda yetişen İbn Berrî, Mağrib'in Berberî Masmûde kabilesine mensup şair, edip ve kadılarla kâtip İbnü'l-Murrahhal'den, kendisinden

Nâfi' kıraatini Verş ve Kâlûn rivayetleriyle okuduğu Ebü'r-Rebî Süleyman b. Muhammed İbn Hamdûn eş-Şerîşî, fıkıh ve ferâiz âlimi Muhammed b. Muhammed el-Farazî, tefsir, hadis ve fıkıh âlimi İbnü'z-Zübeyr es-Sekafî, Muhammed b. Muhammed b. İdrîs el-Kuzâî el-Kalelevsî ve Ebü'l-Hasan Ali b. Süleyman el-Kurtubî gibi âlimlerden kıraate, dil ve edebiyata, dinî ilimlere dair ders aldı (Abdülhâdî Hamîtû, III, 114-115). Başta kıraat ve Kur'an ilimleri olmak üzere Arap dili ve edebiyatı, belâgat, lugat, fıkıh, ferâiz, hadis gibi alanlarda kendini yetiştirdi, hat sanatında ve tevsik (adlî ve hukukî belge düzenleme) konusunda maharet sahibi oldu.

İbn Berrî et-Tâzî, Fas ve Karaviyyîn gibi şehirlerin camilerinde ders verdi. Ondan faydalanan öğrencilerden Fas Karaviyyîn Camii'nde 723'te (1323) kendisine *ed-Dürerü'l-levâmî'*ni okuttuğu Yûsuf b. Ali es-Sedûsî bir yıl sonra Gırnata'nın Yûsufiyye Medresesi'nde hocasının bu eserini kendi öğrencilerine okuttu. Tâze Kadısı Ebü Mehdi İsâ b. Abdullah et-Tircâlî de onun önde gelen taleberlerinden. Yine Tâze'de İbn Berrî'den Ebü Ali el-Fârisî'nin *el-İzâh fi'n-naḥv*'ini okumasının yanı sıra ondan tefsir ve hadis dersleri alan Ebü Zeyd Abdurrahman İbnü'l-Aşşâb et-Tâzî, edebiyat, lugat ve kıraat dersleri alan, ayrıca *ed-Dürerü'l-levâmî'*ni okuyan ve ona şerh yazan Muhammed b. Şuayb el-Meccâsî, *ed-Dürerü'l-levâmî'* şerheden kıraat âlimi Muhammed b. Muhammed el-Harrâz eş-Şerîşî, Amr b. Ahmed el-Kaştâî de İbn Berrî'nin öğrencilerindedir. İbn Berrî, Tâze'de bir yandan ders verirken diğer yandan Merînî idaresinde Dîvân-ı İnşâ kâtip ve reisliği yaptı. Dürüstlüğüyle tanındığından Tâze Mahkemesi'ne şahitlik vb. işler için sık sık gidip geldi. Adlî ve hukukî belgeleri düzenleme görevinde bulunarak günümüzde noterliğe benzeyen bir meslek icra etti. Onun Tâze'de bir süre kadılık yaptığı da belirtilir. Öğrencisi Tircâlî Tâze kadısı olunca hocasının sık sık mahkemeye gelmesini uygun bulmadı, Merînî Sultanı II. Ebü Saîd (Osman) el-Merînî'den izin alarak onun başşehir Fas'a naklini ve sultanın oğlu Ebü'l-Hasan'a (Mansûr-Billâh) öğretmenlik yapmasını sağladı. 724'te (1324) Fas'a giden İbn Berrî vefatına kadar bu görevleri yerine getirdi. Vefatıyla ilgili olarak 730 (1330) ve 733 yılları kaydedilmekle birlikte 731 (1331) yılı daha isabetli görünmektedir. Çünkü 724'te (1324) gittiği Fas'ta yedi yıl kaldığı belirtilir. İbn Berrî'nin Tâze'de öldüğü veya Fas'ta öldükten sonra

cenazesinin Tâze'ye götürülüp hocası İbn Hamdûn eş-Şerîşî'nin kabri yanına defnedildiği, günümüzde kabrinin şehir dışında bulunup meşhur olduğu ifade edilir.

Eserleri. İbn Berrî'nin en önemli eseri *ed-Dürerü'l-levâmî' fi aşli maḥraʿi'l-İmâm Nâfi'* olup İmam Nâfi' kıraatine dair bir manzumedir. Kuzey Afrika ülkelerinde bu eserin kıraatteki şöhreti nahiv ilminde *el-Âcurrûmiyye*'nin şöhretiyle kıyaslanır. Aynı ülkelerde Mâlikî mezhebini yayınlığı gibi İmam Mâlik'in sünnet (vâcip) olarak nitelediği makbul-mütevâtir kıraatlerden Nâfi' kıraati de Endülüs ve Mağrib'de yayılmış, bu kıraate dair eserler arasında önemli bir yeri olan *ed-Dürerü'l-levâmî'* üzerine çok sayıda şerh, ta'lik, ikmal, telhîs, nazîre vb. çalışma gerçekleştirilmiştir. 697 (1298) yılında recez vezniyle ve yalın bir üslûpla yazılan 243 beyitlik manzume Mağrib medreselerinde Nâfi' kıraatinde resmî temayülün esasını teşkil etmiştir (*a.g.e.*, III, 108, 112). Kuzey Afrika ülkelerinde Nâfi' kıraatinin öğretiminde günümüzde de büyük ilgi gören manzumenin mukaddimesinde eserin konusu, yöntemi ve yazılış sebebi açıklanmış, daha sonra on altı bölüm (bab) halinde Nâfi' kıraatıyla ilgili usul ve küllî kaidelerle bazı ayrıntılar söz konusu edilmiştir. Bunlar istiâze, besmele, cemi "mîm"i, kinaye "hâ"sı, med-kasr, tek ve çift hemze, hareke nakli, izhar-idgam, feth-imâle, "râ"lar, "lâm"lar, vakf, izâfet "yâ"ları, zâit "yâ"lar, harflerin ve Kur'an kelimelerinin küllî / aslî kaidelere dayanmayan istisnâî ve özel okuyuş şekilleri olarak sıralanabilir. Manzumenin sonuna harflerin mahreç ve sıfatlarına dair müellifin otuz beyitlik urcûzesi de eklenmiştir. İbn Berrî, Mekki b. Ebü Tâlib gibi kıraat âlimlerine göre daha mevsûk bulunduğu, *et-Ta'rif bi'ḥtilâfi'r-ruvât 'an Nâfi'* adlı eserin yazarı Ebü Amr ed-Dânî tarihine uyarak Ebü Ya'kûb Yûsuf el-Ezrak'ın Verş'ten, onun da Nâfi'den aktardığı, yine Ebü Neşîr Muhammed b. Hârûn'un Kâlûn'dan, onun da Nâfi'den naklettiği okuyuş farklarını incelemiş, bu okuyuşlar arasında yer yer tercihler yapmış, okuyuşların delillerini zikretmiş, kendisinden Ebü Amr ed-Dânî'ye kadar varan kıraat senedini kaydetmiştir (Saîd A'râb, s. 25; Abdülhâdî Hamîtû, III, 115-118). İbn Berrî'den bu manzumeyi başta Harrâz, Meccâsî ve Tircâlî gibi öğrencileri olmak üzere on altı kişi rivayet etmiş (Abdülhâdî Hamîtû, III, 150-163), günümüzde Tilimsân, Fas, Gırnata gibi şehirlerde okutulup ezberletilen ve hakkında icâzetler verilmiş olan manzume üzerinde elli